

FORMATERVEZÉSIMINTA-OLTALOM MAGYARORSZÁGON ÉS AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGBEN – I. RÉSZ*

I. BEVEZETÉS

I. 1. A formatervezés gazdasági jelentősége

A szépség óhaja egyidős az emberiséggel. De ugyanilyen régi kísérője civilizációnknak a gazdagság utáni sóvárgás is. Már a korai civilizációk előkelőségei is igyekeztek jólétüket szép és tetszetős díszletek között csillogtatni, ezért azok a tehetséges mesterek is anyagi megbecsülést élveztek, akik szép, vagy legalábbis a kor ízlésének megfelelő tárgyakat állítottak elő. A szépségnek ugyanis értéke van. Több, mint ami pénzben kifejezhető, de gazdasági szempontból csak pénzben mérhető. Mivel forgalmi viszonyok között a szépség is áru, ezért hamar nyilvánvalóvá vált, hogy azok az áruk, amelyek szépek, hamarabb eladhatók, mint amelyek kevésbé tetszetősek. Ez a felismerés vezetett el oda, hogy a különleges, egyedi formák iránti művészi vonzalomból kifejlődött egy sajátos, művészeti és gazdasági célokat egyaránt szolgáló iparág: a formatervezés.

Könnyen beláthatjuk, hogy egy mai, tipikusan túlkínálati piacon az egyszerű vásárló már nem képes az Adam Smith-i értelemben vett racionális döntések meghozatalára, mégpedig azért, mert nincs ideje arra, hogy a többszörösére növekedett árubőségben minden terméket összehasonlítsa. Ezért választásában a termék által gyakorolt benyomás, szubjektív érzet jóval nagyobb jelentőséghez jut, mint eddig bármikor.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a társadalom legmagasabb rétegeiben, sőt tőlünk nyugatabbra már a középrétegekben is, a vásárlás nem pusztán a szükségletek kielégítése, de egyben a státusz kifejezése is. A vagyoni helyzetnek és talán a vágyott jó ízlésnek avagy egyéniségnek is e sajátos hangsúlyozása dollármilliárdos évi forgalmat produkáló iparágakat tart fenn, talán elegendő megemlíteni itt az haute-couture divatházakat vagy éppen a luxusautók piacát. Ezekben az árukategóriákban a kifogástalan minőség magától értetődő, ezért a piaci versenyt kizárólag az áruk divatossága, egyedisége és ritkasága dönti el, így a formatervezés itt az iparművészet és a marketing együttesében jelenik meg, és teszi ki az ár legnagyobb hányadát.

Az Európai Unió egyik fő célkitűzése a tagállamok versenyképességének fenntartása és növelése, ezért nem meglepő, hogy a formatervezési minták oltalmáról szóló 98/71/EK

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszékén készült diplomamunka szerkesztett változata (konzulens: dr. Faludi Gábor)

irányelv szabályozási koncepciója a dizájnt mint „piaci marketingeszközt” említi. Kutatások bizonyították, hogy az újonnan piacra kerülő, ám végül kudarcnak bizonyuló termékek esetében a sikertelen eladások hátterében közel 85%-ban a termék külső hiányosságai álltak. De vajon igaz-e mindez Magyarországon, egy olyan piacon, ahol néhány évtizeddel ezelőtt a termékbőség ismeretlen fogalom volt, és a vásárlók többnyire csak egy-két termék közül választhattak?

Magyarországon a vásárlói szokásokat még ma is döntően az árak határozzák meg. Ez azonban csak látszólag jelenti azt, hogy az ár semlegesíti az áruk külseje által keltett hatást. A témában végzett kutatások közül Horváth Dóra és Sajtos László munkáját¹ emelhetjük ki, amelynek nagy jelentősége, hogy – szemben az addig inkább csak extrém termékekre fókuszáló vizsgálatokkal – hétköznapi termékek (mobiltelefonok) esetében vizsgálta a formatervezés és a vásárlás közötti kapcsolatot.

A kutatás a dizájn szerepét két oldalról vizsgálta. Egyrészt a *vásárlás* szempontjából kimutatta, hogy a forma „befolyásolja a választásokat, kommunikál és pozicionál”, másrészt megállapította azt is, hogy a *felhasználás* során a forma teremti meg a kapcsolatot a felhasználó és a tárgy között. Mindez ráirányítja a figyelmet a dizájnnak a jogi szabályozáson is végigvonuló, ám részletesen később tárgyalandó sajátosságára: a formatervezés egyéni jellegét az esztétikai, technikai és ergonómiai szempontok együttesen határozzák meg.²

Bloch³ szerint a forma a vásárlás során mintegy megszólítja, vonzza a fogyasztókat, kommunikál velük és szerencsés esetben növeli a termék értékét. A termék akkor képes sikeresen „eladni magát”, ha képes a fogyasztói figyelem megragadására, információ közvetítésére, az életminőség javítására, hosszan tartó hatásra, többletérték létrehozására, egyszerűen a fogyasztói tetszés elnyerésére. A vizsgálat szerint az esetek döntő többségében az első benyomás volt meghatározó, a termék első megpillantásakor tehát kulcsfontosságú, hogy annak külseje mit üzen a fogyasztónak.

A formatervezés által közvetített üzenetet azonban be is kell váltani. Az igazán sikeres dizájn nemcsak a vásárlás pillanatában, de a későbbi használat során is képes a fogyasztó tetszését és elégedettségét elnyerni. Visszautalva az esztétikai, technológiai-funkcionális szempontok fontosságára, beláthatjuk, hogy a formatervezés a használat során ugyanolyan fontos szerepet játszik, mint a vásárláskor.

A kutatás másik fontos megállapítása volt, hogy a „személyes beállítódások, egyéni attitűdök és a dizájn, a formai kialakítás között kapcsolat van, és ez számszerűsíthető”. A gyártók tehát képesek a piacokat szegmentálni, és aszerint kialakítani termékeik külső arculatát, hogy figyelembe veszik, hogy az adott fogyasztói csoportok mit várnak el a terméktől. Az

¹ Horváth Dóra–Sajtos László: „A forma tartalma – A termékdesign sajátosságainak szerepe a termékek fogyasztói megítélésében (II. rész). Marketing – Menedzsment, 2001. 5–6. sz., 74–84. o.

² W. H. Mayall: *Industrial Design for Engineers*. Iliffe Books Ltd., London, 1967 (idézi: David Musker: *Community Design Law – Principles And Practice*. Sweet and Maxwell, London, 2002, 9. o.)

³ Peter H. Bloch: *Seeking the Ideal Form: Product Design and Consumer Response*. Journal of Marketing, 59. évf., July, 16–29. o. (idézi: Horváth–Sajtos)

egyik csoportnak fontosabb lehet a termék által sugallt presztízs, a másoknak az esztétikum, míg a többiek esetleg a funkcionális értékeket tekintik elsődlegesnek. Ha ezen különböző igényekre sikerül adekvát formatervezői megoldást nyújtani, akkor a gyártó a különféle árú és minőségű termékeit könnyebben pozicionálhatja adott vásárlói csoportokra, s ezzel maximalizálhatja eladásait.

Látható tehát, hogy a formatervezés nemcsak a termék és a fogyasztó, hanem az igény és a szolgáltatás, a vevő és az eladó között is kapcsolatot teremt. S mivel a kutatás Magyarországon mutatta ki mindezt, joggal várhatjuk, hogy a közeljövőben egyre több hazai cég is felismeri a formatervezés megkerülhetetlen gazdasági jelentőségét.

I. 2. A FORMATERVEZÉS IMINTA-OLTALOM JOGI JELENTŐSÉGE

A formatervezés sérülékeny gazdasági beruházás. A termék megjelenésének, arculatának megtervezése komoly pénzügyi befektetés, ugyanakkor könnyen lemásolható. Ez a versenyre károsan hat, ugyanis azt a gyártót hozza hátrányba, aki többletköltséget áldozott a termék magas szintű külsejére, miközben az utánzó gazdasági előnyt kovácsolhat az elorozott dizájnából. Ez hosszú távon oda vezetne, hogy az áruk megjelenése eligénytelenedne és nélkülözne minden innovációt. Mindez indokolja, hogy a jog beavatkozzon a piaci viszonyok közé, és egy olyan mesterséges monopóliumot hozzon létre, amelynek tartalma egyfelől kizárólagos, abszolút jogosítványokat biztosít a forma alkotójának vagy megrendelőjének, másfelől pedig kizárja a versenytársakat a dizájn felhasználásából. Ez a monopólium a formatervezésiminta-oltalom.

A piaci verseny területén minden monopólium veszélyeket rejt, mert alkalmas lehet a gazdasági pozíciók túlzott konzerválására és a versenytársak ellehetetlenítésére, ezért bevezetésük komoly elemzést igényel. A dizájn védelmének gazdasági fontossága már ismert. Komoly érv az alkotók ösztönzése és gazdasági érdekeltisége is. Nem szabad azonban említés nélkül hagynunk két esetleges hátrányát sem: egyrészt a védelem akadályozhatja más termékek piacra lépését, másrészt jelentős időbeli versenyelőnyt adhat. Ezért a formatervezésiminta-oltalom, bár abszolút jog, mégsem korlátlan. Korlátait mind „térben”, mind időben is részletesen meghatározza a jog.

I. 3. AZ OLTALOM HELYE A JOGRENDSZERBEN

A formatervezésiminta-oltalom a jog egyik nehezen elhelyezhető intézménye. Az elhelyezés nehézségei a Ptk. szerkesztési megoldásában is szembetűnőek: az oltalom „A személyekről” szóló II. részben, azon belül „A személyek polgári jogi védelméről” szóló IV. cím alatt, „A személyhez és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok” fejezetben kerül nevesítésre. A szel-

lemi alkotásokhoz fűződő jogokat a polgári jogi dogmatika „szellemitulajdon-jog” gyűjtőfogalom alatt kezeli. Mit keresnek akkor e jogok a „Személyek” között, miért nem a III. részben, a „Tulajdonjog” körében tárgyalja őket a Ptk.?

Elsősorban le kell szögezni, hogy a szellemi alkotások joga viszonylag önálló jogterület a polgári jogon belül. Ez indokolja, hogy az idetartozó jogokat a Ptk. elkülönítve kezelje, s ezt fejezi ki e jogoknak a „Személyek” rész legvégén való elhelyezése is. Ez ugyanis egy átmeneti jogterület, amely egyszerre hordoz személyiségi jogi és dologi, tulajdonjogi elemeket, miközben szabályozási koncepciója, s az idetartozó jogviszonyok tárgyainak sajátosságai egyben el is távolítják e két fő résztől.

A személyi részhez való kapcsolódás némileg szorosabb. Ezt fejezi ki, hogy az ENSZ Kögyűlésének 1948. évi egyetemes nyilatkozata az emberi jogokról is a terület személyiségi elemeit hangsúlyozza. Tovább erősíti a személyiségi jelleget, hogy az itt tárgyalt jogok erőteljesen kapcsolódnak az alkotó egyéni teljesítményéhez, s e teljesítményhez kapcsolódóan létrejönnek bizonyos át nem ruházható, személyhez fűződő jogok is. A jogi védelem azonban a klasszikus személyiségi jogokkal ellentétben nem elsősorban a jogalanyra, hanem sokkal inkább alkotói tevékenységének eredményére terjed ki, miközben maga az alkotó széles rendelkezési jogokat élvez alkotásához kapcsolódó vagyoni jogai felett.

A vagyoni jogok feletti rendelkezési jog elvezet e jogterület tulajdonjogias jellegéhez. Ezt az Alkotmánybíróság 1338/B/1992., valamint 312/B/1995. sz. határozata is erősíti azzal, hogy a jogterület két fő ágát, a szerzői jogot és az iparjogvédelmet is bevonja a tulajdonhoz való alkotmányos alapjog értelmezési mezejébe. Ez a „szellemitulajdon-jog” azonban nagyon sajátos, mert tárgya, a széles értelemben vett alkotás sokszor nem is tárgyi, hanem inkább gondolati jellegű, szinte immanensen hordozza az alkotó egyéniségét, továbbá helyhez nem köthető, fizikai értelemben nem is mindig birtokolható, sőt igen gyakran egyszerre több helyen is megtalálható.

Tovább bonyolítja a helyzetet maga a formatervezésiminta-oltalom. Ha ugyanis a szellemi alkotások jogát sikerül is elhelyezni a polgári jog kereteiben, s elfogadjuk, hogy e területnek két fő ága a szerzői jog és az iparjogvédelem, akkor a formatervezési oltalmat ismét csak nehézségek árán tudjuk besorolni valamelyik oldalra. A szerzői jog leginkább a művészet területén létrehozott alkotásokra terjed ki, az iparjogvédelem oltalmi formái pedig inkább tudományos-műszaki jellegű tárgyakat védenek, amelyeknél az esztétikai, művészeti megfontolások helyett inkább az ipari előállíthatóság és a gazdasági jövedelmezőség játszik fontos szerepet.

A formatervezés iparművészet. Ez a kategória már nevében is kettősséget rejt. Az itt létrehozott tárgyak nagy többsége egyfelől valódi alkotás. Az alkotókat művészeti iskolákban képzik, a tárgyak sajátosságát a stílus, az eredetiség, a meghökkentő megoldások, s legtöbbször az esztétikai érték adják. Ugyanakkor ezek a tárgyak az ipar számára készülnek, általában termékként és nem műalkotásként kerülnek forgalomba, s előállításuk is leggyakrabban tömegméretekben történik.

A formatervezésiminta-oltalom tehát nemcsak az iparjogvédelem, hanem a szerzői jog területén is elhelyezhető lenne. A formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény 64. §-a szerint „a mintának az e törvényben szabályozott oltalma nem befolyásolhatja a mintán mint művészeti alkotáson külön törvény szerint fennálló szerzői jogok védelmét”. A kumuláció lehetősége tehát adott, s ez összhangban van az Európai Unió vonatkozó irányelvvel is, amely szintén tiltja, hogy a szerzői jogi védelemből kizárják a mintát azon az alapon, hogy azt már formatervezési mintaként lajstromozták,⁴ azt erősítve ezzel, hogy a védelem minimumkövetelményei párhuzamosan is teljesíthetők mind a szerzői jog, mind az iparjogvédelem területén. Ebből egyenesen következik a párhuzamos oltalom lehetősége is, elképzelhető tehát az is, hogy egy formatervezésiminta-oltalom alatt álló ipari alkotás egyben műalkotásként szerzői jogi védelemben is részesüljön. Hasonló megoldást követ az ipari minták nemzetközi létbe helyezésére létrejött Hágai Megállapodás⁵ is.

A magyar jogi gondolkodás a kezdetektől, azaz az 1907. évi 107.709. számú kereskedelemügyi miniszteri rendeletről kezdve az iparjogvédelem területére helyezte a formatervezésiminta-oltalmat. Ehhez a megoldáshoz ragaszkodott az ipari minták oltalmáról szóló 1978. évi 28. törvényerejű rendelet, és a jelenleg hatályos, a formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény is.

Fontos megemlíteni, hogy a jogterület viszonylagos önállóságából adódóan, valamint kodifikációs megfontolásból (elsősorban a joganyag komplexitására és ebből adódóan is terjedelmes voltára tekintettel) a formatervezésiminta-oltalom szabályozásának csak a kereteit adja a Ptk. 86. és 87. szakasza, az oltalom konkrét szabályait külön jogszabály, a 2001. évi XLVIII. törvény tartalmazza. A jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény a szellemi tulajdon szabályozását kötelező törvényi tárgykörbe sorolja.⁶

A készülő új Polgári Törvénykönyv koncepciója⁷ szerint nem szükséges változtatni a megszokott szerkezeten, ezért a szellemi alkotások joga az első könyvben, a „Személyek” legvégén, a hetedik részben („A szellemi alkotásokhoz és az egyéb szellemi javakhoz fűződő jogok” címmel) kap majd helyet. Ugyanakkor a szellemi alkotások után immár nem a dologi jog fog következni, mivel beékelődik közéjük a Ptk.-ba kerülő családjog könyve. Ez azonban semmiféle dogmatikai határkijelölést nem sugall, sokkal inkább egyszerű szerkezeti megoldás. A koncepció kiemeli, hogy nem kívánja eldönteni, hogy a kérdéses jogterület a személyi vagy a dologi joghoz áll-e közelebb. Leszögezi azt is, hogy nem merült fel a teljes joganyag integrálása a Ptk.-ba, ugyanakkor szerves kapcsolódása a Ptk.-hoz továbbra is fenntartandó követelmény.

⁴ 98/71/EK irányelv (1998. október 13.) a formatervezési minták oltalmáról, 17. cikk

⁵ Kihirdette az 1984. évi 29. tvr.

⁶ 5. § f pont

⁷ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója és tematikája – <http://www.im.hu/?mi=1&katid=44&id=75&cikkid=2311>

II. A FORMATERVEZÉSIMITA-OLTALOM RÖVID TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

II. 1. A KERESKEDELEMÜGYI MINISZTER 1907. ÉVI 107.709. SZÁMÚ RENDELETE

Magyarországon az ipari mustrák és minták oltalmát az 1858. december 7-én kiadott császári nyílt parancs szabályozta. Ezt egy 1865-ös módosítást követően felváltotta a kereskedelemügyi miniszter 1907. évi 107.709. számú rendelete „az ipari mustrák és minták jogi oltalmáról és azok lajstromozásáról”.

„Minta alatt valamely iparcikk külső alakjára vonatkozó és iparcikken alkalmazható alakításnak, illetve ábrázolásának példánya értendő (...)”⁸

Figyelemre méltó, hogy a jogszabály nem követelt meg művészi értéket a mintától, nem teremtett esztétikai kívánalmakat. Ugyanakkor viszont oltalmazhatósági feltétel volt a minta ipari alkalmazhatósága. Szerencsésen elválasztotta magát a terméket az alapjául szolgáló mintától, és – igen haladóan – a jogi védelmet magára a mintára nézve teremtette meg. Ez fontos jellemzője a modern mintaoltalomnak is. Az oltalom további feltétele volt az újdonság és a „különös vagy sajátlagos kiképzés”, tehát az egyéni jelleg. Kizárta ugyanakkor a rendelet az oltalom köréből az önálló művészeti munka pusztá utánezéséből adódó mintákat. Tehát egyfelől nem követelt meg esztétikai értéket, s ezzel elkerülte, hogy a lajstromozó hatóságot szubjektív szempont értékelésével terhelje, ugyanakkor azonban az önálló művészeti munkákat illető (szerzői jogi) védelmet is megerősítette azzal, hogy nem engedte, hogy azok pusztá leutánezását mintaként oltalmaztassák. Kizárta az oltalom alól az akár belföldön, akár külföldön jogellenesen szerzett mintát is.

Korabeli ügyekben felmerült a csomagolás oltalmazhatósága. Az 1053/911-es mintaügyi határozatban a hatóság, amely ezekben az esetekben a kereskedelemügyi miniszter volt, kimondta, hogy „faszén becsomagolására szolgáló papírzacskók, amelyek kizárólag arra szolgálnak, hogy egyik kereskedőnek az áruit más kereskedőnek a hasonló áruitól megkülönböztessék, ipari mintául nem szolgálhatnak”.

A 48-1913 sz. ügyben szintén oltalomra alkalmatlannak találták a csomagolást. Az indokolás szerint „igaz ugyan az az alpörösi védekezés, hogy a papír, különösen mint nyomdatermék, mintaoltalom tárgya lehet, de a jelen esetben a papírról nem mint adás-vétel tárgyát képező olyan forgalmi iparcikkról van szó, amelynek oltalmát különös színezése vagy alakja igazolná, hanem egy olyan csomagolópapírról, amely önmagában véve önálló ipari cikket nem is képez, és amelynek külsejét a reá különféle alakban nyomott hirdetések más hasonló nyomdatermékektől alig különböztetik meg”.

Érdemes kiemelni, hogy mai viszonyok között a csomagolás tárgya lehet az oltalomnak.

Az 1046/911-es ügyben a reklám oltalmazhatósága volt a kérdés. „A reklámozás különös

⁸ Rendelet, 2. §

módja ipari készítményt nem képez és így annak az utcán futkozó biciklin zászló alakbani megjelenési formája sem vonható a ... rendelet 1. §-ában említett azon új minták közé, amelyeknek készítői törvényes oltalmat igényelhetnek.”⁹

Az oltalom tartalma „kizárólagos kihasználási jogot” jelentett, ez magában foglalta a minta szerinti vagy azzal ellátott iparcikk készítését, illetve forgalmazását is. A jogosult részben vagy egészben átruházhatta a hasznosítási jogot, tehát a vagyoni jogok forgalomképesek voltak. Mai jogunkhoz hasonlóan a jogosult bárkivel szemben felléphetett, aki engedély nélkül hasznosította a mintát. Az oltalom a letevés napjától számított három évig állt fenn, időtartama tehát jóval rövidebb volt mint manapság, hiszen megújítására sem volt mód.

Az oltalom megsértése bitorlás volt, csakúgy, mint mai jogunkban. Ez megvalósulhatott akár a minta iparcikken történő jogtalan alkalmazásával, akár ilyen iparcikk jogtalan forgalomba hozatalával. A jogsértés tehát a kizárólagos jog megsértése lehetett. A sértett bíróságon követelhetette a jogsértő hasznosítás abbahagyását, valamint az utánzatok készítésére szolgáló eszközök használhatatlanná tételét is. Természetesen kártérítési igényt is lehetett érvényesíteni. Fontos kiemelni, hogy felelősség csak vétkesség esetén állt fenn, azaz a bitorló mentesült a kártérítési kötelezettség alól, ha „beigazolta azt, hogy ő a bitorlás idejében nem tudta, de módjában sem állott azt megtudnia, hogy panaszosnak mintaoltalmi joga áll fenn”. Mai jogunk szigorúbb, mert az objektív felelősséget is elismeri. A bitorlás kihágásnak számított, ezért büntetőjogi megítélés alá eshetett, ettől függetlenül azonban a rendelet egyéb feltételek (például szándékos elkövetés) esetén pénzbüntetést, sőt elzárást is előírt. Tehát a polgári jogi, tipikusan kártérítési védelmet egy, mai jogi gondolkodásunktól idegen büntetőjogias védelem is kiegészítette.

II. 2. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ JOGALKOTÁS

A második világháborút követően 1949 és 1953 között megszüntették a mintaoltalom intézményét. Ezt követően a rendeleti jogalkotás dominált 1969-ig. Az 1970. január 1-jén hatályba lépő 1969. évi III. törvény 44–48. szakaszában tárgyalta „a képzőművészetre, építészetre, műszaki és iparművészeti alkotásokra, művészi fényképekre vonatkozó sajátos szabályokat”. A minta önmagában nem részesülhetett oltalomban, csak maga a tervezőművészeti alkotás, amelyen alkalmazták. Ezzel lényegében az oltalom feltétele lett a művészi színvonal, ami problematikus, hiszen nincs olyan hatóság, amely képes megítélni, hogy mi minősül művészetnek. A kérdésre adott válasz ugyanis mindig szubjektív, továbbá társadalmi és történelmi keretektől függően változik. A formatervezésiminta-oltalomnak pedig éppen az az egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy megelőzi a „külsőségek” értékeléstől mentes

⁹ 2001. évi XLVIII. törvény a formatervezési minták oltalmáról, 1. § (3)

védelmével, s bölcsen a minta természetes létezési közegére, a piacra bízva annak eldöntését, hogy hordoz-e értéket a minta, s így volt-e értelme a védelem megadásának.

Az ipari minták oltalmáról szóló 1978. évi 28. törvényerejű rendelet visszatért a külső megjelenés oltalmazásához:

„Az ipari termék külső formája (a továbbiakban: 'minta') ipari mintaoltalomban (a továbbiakban: 'mintaoltalom') részesülhet, ha új és oltalmát a (4) bekezdés nem zárja ki.”¹⁰

III. A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁS

A formatervezésimita-oltalom szabályozása hazánknak az Európai Unióhoz történő csatlakozása miatt jelentősen átalakult, a joganyag pedig többszöröződött. A nemzeti oltalom szabályait lefektető, a formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény mellett ugyanis 2004. május 1-je óta hazánkban is hatályos a Tanács 6/2002/EK rendelete (2001. december 12.) a közösségi formatervezési mintáról, amely az egész EU területére kiterjedő, regionális oltalmat biztosít. E fejezet első része a törvényi szabályozást tekinti át, figyelemmel annak közösségi vonatkozásaira is, második része pedig a rendelet által létrehozott rezsimmal foglalkozik.

III. 1. A 2001. ÉVI XLVIII. TÖRVÉNY A FORMATERVEZÉSI MINTÁK OLTALMÁRÓL

III. 1.1. A törvény megalkotásának indokai

A törvényjavaslat kidolgozása során felmerült, hogy szükséges-e egyáltalán új törvényt alkotni, vagy elégséges az akkor hatályos 1978. évi 28. törvényerejű rendelet módosítása. A jogszabályalkotást figyelemmel kísérő jogászok, az érintett szakmai körök, elsősorban a formatervezők és nem utolsósorban a törvényjavaslat véleményezésében fontos szerepet vállaló Magyar Szabadalmi Hivatal egyaránt azon az állásponton voltak, hogy szükséges új, átfogó törvényt alkotni.

Ezt a szükségletet a jogalkotási törvény is erősítette azzal, hogy a szellemi tulajdon-jog szabályozását törvényi tárgykörként kezeli. 1991-től sorra megszülettek azok a törvények, amelyek egyenként és átfogóan újraszabályozták a szellemi tulajdon körébe eső oltalmakat, illetőleg újakat is bevezettek. E folyamat lezárásaként, egyfajta „kodifikációs záróköként”¹¹ is felfogható tehát a formatervezési minták oltalmáról szóló törvény megalkotása. Az intézményrendszer megújulása, a kapcsolódó rendeletek módosításai, illetőleg a transzparencia és a jogbiztonság követelményei is az újraszabályozás felé mutattak.

¹⁰ 1978. évi 28. törvényerejű rendelet az ipari minták oltalmáról, 1. § (1)

¹¹ *Ficsor Mihály*: Törvényjavaslat a formatervezési minták oltalmáról. Védjegyvilág, 2001. 1. sz., 3. o.

A magyar iparjogvédelmi jogalkotás egyik sajátossága, hogy egyes eljárásokat, de anyagi jogi kérdéseket is utaló normákkal szabályoz. „E szabályozási technika elkerülhetővé teszi a felesleges ismétléseket, vagyis az azonos tartalmú párhuzamos normákat a különböző iparjogvédelmi törvényekben, másfelől a szabályozás és a joggyakorlat egységét is jól szolgálja.”¹² A felhívott normák a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvényben, az iparjogvédelem „fő” jogszabályában találhatók. A két jogszabály illeszkedése is új mintaoltalmi törvény megalkotását tette szükségessé.

A legfontosabb ok azonban a magyar jogrendszeren kívül keresendő. Hazánk az Európai Unióhoz történő csatlakozás jegyében az 1994. évi I. törvénnyel kihirdetett Európai Megállapodásban jogharmonizációs kötelezettséget vállalt. Ezért szükségessé vált az Európai Unió Parlamentje és Tanácsa által kiadott 98/71/EK irányelv rendelkezéseinek hazai jogunkba történő beillesztése. Az új törvény legfontosabb indoka az irányelvvel történő összehangolás volt.

Hazánk több nemzetközi iparjogvédelmi egyezménynek is részese. Időben haladva ezek a következők:

- az ipari tulajdon oltalmára létesült 1883-as Párizsi Unió Egyezmény (a továbbiakban: PUE), amelynek legutóbbi szövegét az 1970. évi 18. tvr. hirdette ki;
- az ipari minták nemzetközi letétbe helyezésére létrejött Hági Megállapodás (1984. évi 29. tvr.);
- az ipari minták nemzetközi osztályozásának létesítésére vonatkozó Locarnói Megállapodás (1973. évi 29. tvr.);
- az ún. TRIPS-egyezmény (1998. évi IX. tv.).

Ezek az egyezmények összefüggő és nagyon finom nemzetközi védőhálót vonnak a formatervezési minták köré. Ennek egyik legjellemzőbb példája, hogy a TRIPS tulajdonképpen átveszi, megismétli a PUE legfőbb rendelkezéseit, ezért a TRIPS részes államai *de facto* részeseivé válnak annak a rendszernek, rezsimnek is, amelyet a PUE teremtett meg, még akkor is, ha *de iure* nem csatlakoztak ahhoz. Ez a technika nagyon átgondolt jogközelítést valósít meg. A szellemi tulajdon-jog országcsoportonként eltérő megközelítése a teljes jogegységesítést lehetetlenné teszi, ezért a TRIPS által széles tagsági körben megvalósított, ámde csak minimumstandardokat, ún. egyezményes jogokat előíró szabályozás igen bölcs és pragmatikus megoldás.

Ezek a standardok hazánkat is kötelezik, így meg kell jelenniük a jogi szabályozásban is. Ennek a követelménynek az új szabályozás eleget tesz. A jogkimerülés (18. §), az oltalmi idő (19. §) vagy épp az uniós elsőbbség (40. §) szabályozása, valamint a könnyített ideiglenes intézkedés lehetővé tétele fontos példák erre.

Röviden ki kell térnünk a Hági Megállapodásra is. Az egyezmény lehetővé teszi, hogy a bejelentő nemzetközi letétbehelyezéssel egy vagy több mintára egy vagy több, általa tetszés szerint megjelölt részes országban kérjen az adott ország nemzeti oltalmával egyenértékű

¹² Idézett mű (11), 4. o.

mintaoltalmat. Az egyezmény új szövegét 1999. július 6-án fogadták el Genfben, az aláírók között hazánk is képviseltette magát. Ugyan az új szöveg még nem hatályos, de a törvény már ezzel is összeegyeztethető.¹³

A Locarnói Megállapodás egy ún. osztályozási egyezmény, amely a formatervezési mintákat funkció szerint 34 osztályba rendezi.¹⁴ Az osztályba sorolás egyben a mintaoltalom terjedelmének megállapítását is segíti, és megkönnyíti a minták keresését. Az adatbázist a WIPO kezeli.

III. 1.2. Az oltalom tárgya: az oltalmazható formatervezési minta

A törvény átveszi az irányelv 1. cikkének *a*, *b*, és *c*. pontjában lefektetett definíciókat:

„1.§ (1) *Formatervezési mintaoltalomban (a továbbiakban: mintaoltalom) részesülhet minden új és egyéni jellegű formatervezési minta (a továbbiakban: minta).*

(2) *Mintának minősül valamely termék egészének vagy részének megjelenése, amelyet magának a terméknek, illetve a díszítésének a külső jellegzetességei – különösen a rajzolat, a körvonalak, a színek, az alak, a felület, illetve az anyagok jellegzetességei – eredményeznek.*

(3) *Terméknek minősül bármely ipari vagy kézműipari árucikk. A termékek közé tartoznak – egyebek mellett – a csomagolás, a kikészítés, a grafikai jelzések és a nyomdai betűformák, valamint azok a részek is, amelyeket valamely összetett termékben való összeállításra szántak. A számítógépi program nem tekinthető terméknek.*

(4) *Összetett terméknek minősül az olyan alkotóelemekből álló termék, amelyek eltávolításával a termék szétszedhető és utána újból összeállítható.”*

A definíció részletes kifejtést igényel, ezt megelőzően azonban szükség van a más oltalmi formáktól való elhatárolásra, azaz a külső határok meghúzására. A szellemi alkotások és azon belül az iparjogvédelem területén ugyanis az oltalmi tárgyak elhatárolása egyáltalán nem egyértelmű. Az elhatárolás egyik kiindulópontja az, hogy a magyar jog az iparjogvédelmen belül teljes körű védelmet garantál, azaz a hézagmentes oltalom elvéből¹⁵ következően a jelenleg számba vehető oltalmi tárgyak mindegyikére specifikus oltalmi formát kínál, s a Ptk. „egyéb szellemi alkotás” formulájával akkor is biztosítja a védelmet, ha esetleg az ipari invenció gyorsaságából adódóan újabb oltalmi tárgy lenne kialakulóban, ám arra a nemzetközi jogegységesség, illetve a hazai jogalkotás még nem kínál megfelelően kidolgozott és széles körben elfogadott specifikus megoldást.

¹³ I. m. (11), 5. o.

¹⁴ Charles A. Rademaker: The classification of ornamental designs in the United States Patent Classification System. World Patent Information, 22 (2000), 131. o.

¹⁵ Lontai Endre: Szellemi alkotások joga. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 31. o.

Az elhatárolás másik kiindulópontja az oltalmak specifikussága, ami azt jelenti, hogy az adott oltalmi tárgyra adekvát oltalom létezik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a háttérben a szerzői jog is nyújthat kumulatív védelmet.

Az oltalmazható formatervezési mintát a következő oltalmi tárgyaktól kell megkülönböztetnünk.

A szabadalmaztatható találmány és a formatervezési minta

„1. § (1) Szabadalmazható minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható találmány a technika bármely területén.

(2) Nem minősül az (1) bekezdés szerinti találmánynak különösen

a) a felfedezés, a tudományos elmélet és a matematikai módszer;

b) az esztétikai alkotás;

c) a szellemi tevékenységre, játékra, üzletvitelre vonatkozó terv, szabály vagy eljárás, valamint a számítógépi program;

d) az információk megjelenítése.

(3) A (2) bekezdésben felsoroltak szabadalmazhatósága csak annyiban kizárt, amennyiben a szabadalmat rájuk kizárólag e minőségükben igénylik.”¹⁶

Míg a formatervezési mintánál egy termék, illetve díszítés külső jellegzetessége áll a védelem középpontjában, itt a szabadalmazható találmány, amelyet a következőképpen definiálhatunk:

„Az a tág értelemben vett technika területére eső és abszolút újdonsággal rendelkező, iparilag alkalmazható megoldáshoz vezető gondolat (gondolatszövedék), amely a tudományos technika adott szintjét jelentős mértékben gazdagítja és feltalálói-alkotói tevékenység eredménye.”¹⁷

Elképzelhető-e vajon, hogy egy formatervezési minta eléri a szabadalmazható találmány színvonalát? Ez a kérdés a tisztán művészi célú dizájnnál fel sem merülhet, mivel a szabadalom definíciója kizárja az esztétikai alkotásokat a védelem köréből. Ellenben az iparilag alkalmazható minták esetében a feltétel teljesülhetne. Azonban a dizájn külső megjelenésével szemben a szabadalom magára a műszaki megoldásra koncentrál, így a két oltalmi forma rendeltetését tekintve mégis kizárja egymást. Az a később részletesen is tárgyalandó kizáró ok, amely szerint „nem részesülhet mintaoltalomban a külső jellegzetesség, amely kizárólag a termék műszaki rendeltetésének következménye”¹⁸ is azt erősíti, hogy a formatervezési minta és a szabadalmazható találmány között nem lehet átfedés.

A használati minta és a formatervezési minta

A használati minta első látásra féltűn helyezkedik el a szabadalmazható találmány és a formatervezési minta között:

¹⁶ 1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról

¹⁷ Lontai Endre i.m. (15), 161. o.

¹⁸ Törvény, 6. § (1)

„1. § (1) Használati mintaoltalomban részesülhet valamely tárgy kialakítására, szerkezetére vagy részeinek elrendezésére vonatkozó megoldás, ha új, ha feltalálói lépésen alapul és iparilag alkalmazható.

(2) Az (1) bekezdésnek megfelelően nem részesülhet mintaoltalomban különösen

a) a termék esztétikai kialakítása,

b) a növényfajta.”¹⁹

A használati mintát nevezik „kis szabadalomnak”²⁰ is, mivel az az ipari megoldás számíthat erre a védelemre, amely a szabadalmazható találmány feltételeinek (elsősorban a világujdonságnak) nem felel meg. A formatervezési mintától az ipari alkalmazhatóság és a feltalálói lépés követelménye határolja el.

A mikroelektronikai félvezető termék topográfiája és a formatervezési minta

„1. § (1) Oltalomban részesülhet a mikroelektronikai félvezető termék topográfiája (a továbbiakban: topográfia), ha eredeti.

(2) A topográfia a mikroelektronikai félvezető termék elemeinek, amelyek közül legalább egy aktív elem, és összekötéseinek vagy azok egy részének bármely formában kifejezett, térbeli elrendezése, vagy egy gyártásra szánt félvezető termékhez készített ilyen térbeli elrendezés.”²¹

A topográfia igen specifikus oltalmi forma. A formatervezéshez hasonlóan itt is a térbeli elrendezés áll a középpontban, és az eredetiség is követelmény. A különbség azonban az, hogy az elrendezés célja minden esetben a termék ipari alkalmazása, konkrétan mikrocsipként, az eredeti jelleg pedig ennél fogva ipari eredetiséget jelent, és ezzel közelebb áll a szabadalom újdonságkritériumához és a feltalálói lépés követelményéhez. Továbbá a mikrocsip külseje iskolapéldája lehetne a kizárólag műszaki rendeltetésből adódó külső megvalósításnak, így formatervezési mintaként történő oltalmazhatósága definíció szerint kizárt.

Megjegyzendő, hogy a topográfia oltalma a mikrocsipek szédületes iramú fejlődése miatt mára értelmét veszítette, mivel az egyes csipek olyan gyorsan válnak elavulttá, hogy a védelem igénylése szükségtelen. A csipek előállításához kapcsolódó szabadalmak és know-how-k szintén megakadályozzák a másolást, így napjainkra szinte teljesen kiváltották a topográfiai oltalom által biztosított védelmet.

Az ipari minta és a formatervezési minta

Az ipari mintáról szóló 1978. évi 28. tvr.-t a jelenleg hatályos törvény váltotta fel, így az elhatárolás indoka ebben az esetben nem az iparjogvédelem tagolódása oltalmi formákra, hanem az időbeli fejlődés. A definíció szerint:

„Tvr. 1. § (1) Az ipari termék külső formája (a továbbiakban: 'minta') ipari mintaoltalomban (a továbbiakban: 'mintaoltalom') részesülhet, ha új, és oltalmát a (4) bekezdés nem zárja ki.

(4) A minta nem részesülhet mintaoltalomban, ha

¹⁹ 1991. évi XXXVIII. törvény a használati minták oltalmáról

²⁰ Lontai Endre i. m. (15), 202. o.

²¹ 1991. évi XXXIX. törvény a mikroelektronikai félvezető termékek topográfiájának oltalmáról

- a) a termék rendeltetésszerű használatát hátrányosan befolyásolja;
- b) kizárólag a termék műszaki megoldásának vagy rendeltetésének a következménye;
- c) korábbi elsőbbségű mintaoltalom tárgyával egyezik, vagy ahhoz az összetéveszthetőségig hasonlít;
- d) hasznosítása jogszabályba vagy társadalmilag elfogadott erkölcsi szabályba ütközik, kivéve, ha a jogszabály csak a termék forgalmát korlátozza.”

Történeti különbség első pillantásra csak az a) pontban tűnik elő, a formatervezésimintaoltalom mai formája nem követeli meg, hogy a termék valóban használható legyen. Ugyanakkor, mivel a hatályos törvény ipari vagy kézműipari termékre alkalmazható mintákat szabályoz, valószínűsíthető, hogy bizonyos minimális használhatóságot elvár. Ezt azonban bírói döntések hiányában ma még nem lehet meghatározni. Az áttérés az „akadálytalan használhatóság” követelményéről a „minimális használhatóságra” egyrészt tágította az oltalmazható minták körét, kiterjesztve azt a funkció nélküli, tisztán esztétikai alkotásokra is. Másrészt piacbarát megoldás, mert rábízta a fogyasztóra, hogy kíván-e korlátozott használati értékű termékért fizetni, s ezzel lényegében piaci szűréssel váltja fel az addig a lajstromozás során eldöntendő, ám a minta „karrierjének” abban az állomásában valójában még eldönthetetlen kérdést: hol húzódik a határvonal, amelytől kezdve a külső megvalósítás a termék használatára nézve már hátrányt jelent.

Az a) pontban említett korlátozás eltűnése azonban eredményezett más változást is, ezt az ipari minta formatervezési mintává való átkeresztelése is jelzi. A kérdés a formatervezésiminta-oltalom egészének fő szabályozási dilemmájához kapcsolódik. Ez a dilemma az ipari és a művészeti dizájn közötti különbségtétel²² problémájaként vetődik fel.

Az ipari dizájn esetében a formatervezés célja, hogy használati (ipari aspektus) és élvezeti (esztétikai aspektus) értékkel együttesen bíró terméket hozzon létre. Ezt a célzatot leginkább az „alkalmazott művészet” fogalma fejezi ki. Ezzel szemben a tisztán művészi, esztétikai dizájn esetében az ipari alkalmazás és hasznosítás szándéka nem vagy csak minimálisan lelhető fel.

Ezen – egyesek szerint esetleges²³ – különbségtétel alapján a védelem többféle lehetősége is elképzelhető. Az első megoldás a kettő között éles határvonalat húz, s az ipari dizájn csak lajstromozással, a művészi dizájn pedig csak szerzői jogi alapon, szerzői műként kaphat védelmet.

A másik megoldás az előbbi tökéletes ellentétéként a teljes kumuláció talaján állva elveti a különbségtételt, s a „művészet egységének” elvét (unity of art, unité de l'art) hirdetve a szerző döntésétől függően teszi lehetővé a szerzői jog mellett/helyett a specifikus, lajstromozáson alapuló védelmet. Eszerint egy tisztán művészi dizájn is megkaphatja a lajstromozáson

²² Denis Cohen: The International Protection of Designs. Hague, Kluwer, 2000, 3. o.

²³ Commission Report (idézi David Musker: Community Design Law – Principles And Practice. Sweet and Maxwell, London, 2002, 12. o.)

alapuló oltalmat, s ugyanígy egy tisztán ipari célú dizájn is szerzői jogi védelem alá eshet. Ez a megközelítés abból a gondolatból indul ki, hogy minden dizájnt műalkotásnak kell tekinteni, mivel objektív szempontok szerint nem lehet eldönteni, mi az, ami nem művészet.

A harmadik, közvetítő megoldás szintén a kumulatív védelem talaján áll, de a dizájnnak meg kell felelnie a védelmet biztosító rezsím specifikus feltételeinek. Ebben az esetben külön-külön vizsgálni kell, hogy az oltalmazni kívánt alkotás megfelel-e a szerzői mű és a formatervezési minta kritériumainak is.

A teljes kumuláció talaján áll a francia jog, a kumuláció kizárása pedig az olasz jogra volt jellemző. Mivel azonban az irányelv szerint nem zárható ki a szerzői jogi védelem, az olasz szerzői jogi törvény módosításra került. A köztes megoldást követi Németország és a legtöbb EU-tagállam.²⁴

Az 1978-as tvr. 1. § (4) bekezdése nem zárta ki a kumuláció lehetőségét, s a joggyakorlat ezt a lehetőséget következetesen el is ismerte, a tisztán művészi dizájn azonban – mivel az ipari hasznosítást akár fel is áldozhatta a művészet oltárán – a rendeltetésszerű használat hátrányos befolyásolása miatt kizárás alá eshetett. Az új törvény az előbbi kizárási okot már nem ismeri, ennél fogva – bár mindkét jogszabály a fentiek szerinti harmadik, köztes megoldást alkalmazza – ezen belül maradvány finoman elmozdult a „unity of art” elve felé, és a lajstromozással nyerhető védelmet kiterjesztette azon termékekre is, amelyeknél az ipari alkalmazhatóság az esztétikai élményhez képest másodlagos. Ugyanakkor a köztes megoldás lényege nem változott, így kumulatív védelem igénylése esetén mind a szerzői jogi, mind a mintaoltalmi rezsím feltételrendszerének meg kell felelni.

III. 1.3. A minta mint „megjelenés”

A formatervezésiminta-oltalom a termék megjelenését (appearance), jellegzetességét védi. A megjelenés fogalma magában foglalja mind a két-, mind a háromdimenziós mintákat. A magyar jogban nincs hagyománya ennek a megkülönböztetésnek, így a törvény – az irányelvvel és jogi tradícióinkkal összhangban – sem tesz különbséget a minták e két megjelenési formája között. Ezzel szemben például az angol jogi terminológia megkülönböztet térbeli termékeken (product shape designs) és a felületeken megjelenő (surface decoration designs) formatervezési mintákat. Ez a felosztás azonban az irányelv által megvalósított harmonizáció miatt a továbbiakban irreleváns.

A megjelenés fogalma magában rejti azt a tulajdonságot is, hogy a védhető minta terméken feltűnhet. Ez kizárja az ötletek, elgondolások mintaként való védelmét. Az ötlet ugyanis az alkotás, a megalkotás pillanatáig képlékeny, változékony, szemben a törvényi értelemben vett mintával, amelynek befejezettnek és így rögzíthetőnek, sőt a lajstromozás miatt rögz-

²⁴ Charles-Henry Massa-Alain Strowel: Community Design: Cinderella Revamped. European Intellectual Property Review, 2003. 2. sz. 71. o.

zítettnek kell lennie. A szakzsargon gyakran a „megtestesülés” (embodiment), valamint a „kifejeződés” (expression) szavakkal fejezi ki ezt a követelményt.²⁵ Sokak véleménye szerint a mintát az ötlettől az különbözteti meg, hogy a minta az ötlet nyomán létrejött kreáció, az emberi alkotó gondolkodásnak már nem folyamata, hanem eredménye. Az iparjogvédelmi oltalmak közül azonban a formatervezésiminta-oltalom kötődik legszorosabban a művészethez, s minden bizonnyal igaz lehet rá a sok művész által hangoztatott vélemény, miszerint egy alkotás sosincs befejezve, mert mindig lehetne rajta változtatni. A művészet valóban nehezen tűri a korlátokat, a jogi védelemhez azonban elkerülhetetlenül szükséges a keretek pontos és szigorú tisztázása, ellenkező esetben egy bizonytalan és túl széles oltalom éppen a célt, az alkotói érdek védelmét és a közérdeket ásná alá.

Nem lenne szerencsés az ötlet oltalmazhatósága abból a szempontból sem, hogy utólag igen sok, mások által megvalósított minta sértené az oltalmat, s ez elvezetne egy nemkívánatos, a tervezőket és az iparágakat egyaránt korlátozó, túlméretezett terjedelmű védelemhez: egy egész stílus kisajátításához.²⁶

A formatervezésiminta-oltalom egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy nem vár el egyfajta esztétikai minimumot, a „megjelenés” nem azonosítandó a szépséggel, esztétikai értékkel, így akár a kifejezetten csúnya minta is védelmet kaphat. Ez az irányelvben²⁷ és annak nyomán a törvényben²⁸ is megjelenő elv összefüggésben van a szerzői jog és a mintaoltalom halmozódását a feltételek teljesülése esetén elfogadó köztes irányzattal. Ebből következik ugyanis, hogy ugyanaz az oltalom lefedi a tisztán esztétikai (függetlenül attól, hogy ez szerzői jogi védelemre is érdemes lehet) és a tisztán ipari dizájnt is. Egyes nézetek szerint a kettő közötti különbségtétel merőben esetleges,²⁹ így a törvény megoldása valójában nem dogmatikai, hanem praktikus megfontoláson alapul.

A „megjelenés” fogalmának további értelmezése újabb kérdéseket vet fel. Vajon azonosítható-e a fogalom a (külső) láthatósággal? A törvényi definíció értelmezése alapján egyértelmű, hogy a „felület” és az „anyag” inkább tapintással érzékelhető, eszerint a megjelenés tágabb a pusztán látványnál, mert magában foglalja a termékről tapintással szerezhető benyomásokat is. Ezeket azonban nehezen lehet a lajstromban rögzíteni, s ez a kiterjesztés indokolhatná a bejelentés szöveges részét, amely egyértelművé tehetné a pusztán ránézéssel meg nem állapítható jellegzetességeket. A törvény jelenleg nem ad lehetőséget a bejelentésben leírás mellékelésére, habár ez a javaslat már a tervezet véleményezése során is felmerült.³⁰

²⁵ Musker i. m. (23), 10. o.

²⁶ Cohen i. m. (22), 2. o.

²⁷ Irányelv, indokolás

²⁸ Törvény, indokolás

²⁹ Commission Report [idézi Musker: i. m. (23), 12. o.]

³⁰ Magyar Védjegy Egyesület AIIPI Magyar Csoportja, LES Magyar Csoportja: Válaszok az ipari minták oltalmának szabályozására vonatkozó, a Magyar Szabadalmi Hivatal által felvetett kérdésekre. Védjegyvilág, 2000. 1. sz., 7. o.

Ezen a vonalon haladva jogosan vetődik fel a kérdés: vajon illatok, ízek, hangok, tehát az érzékelés többi területével felfogható jellegzetességek megalapozhatják-e a minta egyediségét? Itt ismét szűkítő értelmezéssel kell élnünk: a megjelenés jelentését nem terjeszthetjük ki az érzékelhetőségig, tehát ezek a jellegzetességek nem eredményeznek önálló mintát.

Az illat a parfümök kapcsán felvethet kérdéseket. A parfüm és a dizájn között felfedezhető párhuzamok: az egyediség, a fogyasztónak szóló üzenet, valamint a termék által a fogyasztójáról keltett benyomás mindkét esetben meghatározó. A nyilvánosságra hozott és így elvileg bárki (jogszerűen azonban csak az arra felhatalmazottak) által megismételhető mintával vagy éppen szabadalmazható találmánnyal szemben a parfüm összetételét a gyártók titokban tartják vagy szerződéssel titkosítják. Ebben az esetben nincs olyan közérdek, ami indokolná a nyilvánosságra hozatalt. Ezért a parfüm receptjét, kikeverésének módját leginkább a know-how képes megnyugtatóan oltalmazni. Ugyanezen logika alapján helyes, hogy a kólaíz sem védhető formatervezési mintaként. Persze nem szabad elfelejteni, hogy a know-how a *Világhy*-féle ún. absztrakciós elmélet szerint áttöri az iparjogvédelmi oltalmak kizárólagosságát, legalábbis annyiban, hogy egy nevesített oltalom alkalmazhatóságától függetlenül is védelmet biztosít a műszaki megoldások számára.³¹ Így az illatok és ízek esetében továbbra is spekulálhatnánk a mintaoltalomra. Ez azonban a fogalom erőltetett kiszélesítése lenne, különösen, hogy a formatervezésiminta-oltalom a látható mintára koncentrálna.

A törvényi definíció értelmezéséhez a „különösen a rajzolat, a körvonalak, a színek, az alak, a felület, illetve az anyagok jellegzetességei” fordulat is irányt mutat. Az exemplifikatív felsorolás szándékoltan nem teljes, de az esetek nagy többségében valóban alkalmas mind a két-, mind a háromdimenziós minták átfogására.

Rajzolon, körvonalon a szavak magyar jelentése alapján inkább a kétdimenziós mintákat, alakon pedig inkább a háromdimenziós formákat kell értenünk. Külön figyelmet érdemel a szavak problematikája, az írás ugyanis szintén rajzolat. Ennek ellenére viszonylagos egyetértés mutatkozik abban, hogy szlogenek vagy szavak önmagukban nem lehetnek a védelem tárgyai. Szavak elrendezése, megjelenítése, például egy ruhadarabon vagy dekoráción azonban védelmet élvezhet, de nem tartalma, nyelvi jelentése, hanem formai megjelenése okán.

A színek önmagukban szintén nem alkotnak mintát, bármilyen egyedi színárnyalatot is kever ki az alkotó, ezzel nem szerezhet arra kizárólagos jogot. A szín azonban az egyik legfontosabb jellegzetessége a mintának. Probléma lehet, hogy a lajstromozott mintán az alkalmazott szín nem mindig határolható be pontosan, a fénykép, sőt, egy esetleges leírás, amelyet a magyar jog nem is követel meg, képtelen visszaadni az alkalmazott árnyalatot. A felület és az anyag jellegzetességei mint leginkább tapintás alapján érzékelhető jellemzők, hasonlóan rögzítési problémákat vethetnek fel. Különösen a rugalmasság vagy a hőérzet adható vissza nehezen a lajstromozás során. Mindezek miatt szerencsés lett volna, ha a jogal-

³¹ *Lontai* i. m. (25), 152. o.

kotó lehetővé tette volna leírás csatolását, amelyben a felhasznált színek és anyagok kódok, szabványok szerint is meghatározhatók.

A szín problematikájához meg kell említeni bizonyos új tendenciákat. Ahogy a nemzetközi és a hazai joggyakorlat is mutatja, lassan elfogadottá válik, hogy színkombinációk,³² sőt egyes színek védjegyként kerüljenek oltalmazásra. Az utóbbira a BP Australia-eset az egyik legérdekesebb példa.³³ A cég a zöld színt a benzinkútjain dolgozók munkaruháin bizonyíthatóan 1927 óta használta, és sikeresen bebizonyította, hogy ez a színhasználat az iparágon belül a fogyasztók körében összetéveszthetetlenül hozzáért a cég nevéhez. A zöld szín a használata során szerezte meg a megkülönböztető jelleget, és emiatt vált később védjegyként oltalmazhatóvá.

Az Európai Bíróság gyakorlatában is felmerült ez a probléma, a nagy jelentőségű Libertel-ítélet részletezése nélkül annak legfontosabb idevágó megállapítását szükséges megismernünk:

„... egy szín mint olyan (*per se*) bizonyos áruk vagy szolgáltatások tekintetében akkor rendelkezhet megkülönböztetőképeséggel, ha az grafikailag ábrázolható, világos, egyértelmű, önmagában zárt (*self-contained*), könnyen elérhető (*easily accessible*), érthető, tartós és tárgyyszerű. A színek papíron történő megjelenítése ez utóbbi feltételnek nem felel meg, de kielégíti azt, ha nemzetközileg elismert színkóddal határozzák meg.”³⁴

Az ítélet további megállapításai szűkítik ugyan a szín mint védjegy oltalmazási lehetőségét, de kétség nem férhet hozzá, az oltalom létezik. Természetesen az egyes színek védjegykénti oltalmazása a mai napig viták³⁵ tárgya, az ellenérvek sokaságából kettőt fontos kiemelni: egyrészt a színek száma véges, másrészt pedig nagyon nehéz eldönteni, hogy a védett szín árnyalatai mikor kerülnek olyan közel az eredetihez, hogy azzal összetéveszthetővé és így jogsértővé válnak. Mindez azzal a veszéllyel járhat, hogy az azonos iparágban belüli piaci szereplők esetleg felosztják maguk között a szívrányt, hogy aztán a későbbi versenytársak már ne tudjanak válogatni a színek közül.

Nem lehet vitatni, hogy jelentős pénzügyi és marketingcélokat szolgál, ha egy cég az egész világon ugyanazon színvilágban képes megjeleníteni fogyasztói előtt, ezzel is kifejezve a tevékenységét meghatározó globális jelleget. Hazai példaként megemlíthető, hogy az ismert telekommunikációs cég névváltoztatása előtt valószínűleg igen kevés telefon-előfizető szókincsében szerepelt a magenta szín, ám az új nevet és arculatot bevezető erőteljes reklámkampánynak köszönhetően ma már senki sem keverné össze a rózsaszínnel.

³² Lásd például a Shell International Company Limited hazánkban 176189 és 166778 lajstromszám alatt bejegyzett védjegyeit (forrás: PIPACS adatbázis, elérhető a következő címen: http://pipacsweb.hpo.hu/piaopt/pia05_08.htm?v=hunpia&a=hun\start)

³³ David Wilson–Andrew McRobert: Legal update: Court gives green light to green trade mark (<http://www.deacons.com.au/news/article.asp?nID=652>)

³⁴ Idézi: Vida Sándor: Színek védjegyoltalma és az Európai Bíróság. Iparjogvédelmi és Szerzőijogi Szemle, 2005. 110. évf. 1. szám, február

³⁵ Wilson – McRobert i. m. (33)

E rövid védjegyjogi kitérő után jogosan merül fel a kérdés: hogyan befolyásolja mindez a formatervezési minták oltalmát? A védjegy a törvényi definíció szerint olyan „grafikailag ábrázolható megjelölés, amely alkalmas arra, hogy valamely árut vagy szolgáltatást megkülönböztessen mások áruitól vagy szolgáltatásaitól”.³⁶ A védelem alapja tehát a megkülönböztető jelleg. Ezzel egy dizájnként oltalmazott minta természetesen rendelkezik. Sőt, a dizájn „életútja” igen gyakran a védjegy felé vezet, mivel egy oltalomban részesülő, tehát szervezett keretek között alkalmazott minta éppen elterjedése és ismertté, majd elismertté válása során veszi fel³⁷ azt a megkülönböztető karaktert, amely a későbbiekben védjegyként való védelmét is lehetővé teheti. Ez az út megfordítva nem járható:³⁸ a védjegy ugyanis később nem lajstromozható formatervezési mintaként, mivel annak újdonságát és eredeti jellegét éppen a védjegy fogalmilag is nyilvánvaló korábbi nyilvánossága rontja le.

A formatervezési minta tehát védjeggé válhat, ha megkülönböztető jellegű. A védjegy megkülönböztető jellege pedig származhat magából egy színből. A kérdés tehát az, hogy egy szín lehet-e formatervezési minta. E sorok szerzője szerint a törvényi definícióra figyelemmel egy szín önmagában nem határozhatja meg egy termék megjelenését, nem eredményezhet mintát. A megjelenés elsősorban alak megjelenés, amelyhez ugyan a szín hozzátehető jellegzetességeket, de azokat egyedül nem határozhatja meg. Így az egyes színek formatervezésiminta-oltalomként való elismerése fogalmilag kizárt.

III. 1.4. A minta és a termék

A formatervezésiminta-oltalom feltétele tehát egy minta, amely termékre alkalmazható. Ez azonban némi pontosítást igényel. Bizonyos minták ugyanis attól függetlenül oltalmazhatók, hogy az őket hordozó termék az oltalom szempontjából nem releváns. Mindegy, hogy például a Times New Roman betűtípus egy monitor képernyőjén vagy egy folyóirat lapjain tűnik fel, formatervezési oltalom tárgya lehet. Ehhez hasonlóan az új és eredeti (tehát például nem egy már ismert képregényfigurát ábrázoló) képeslapok és egyéb nyomtatott minták védelme sem függ a hordozópapírtól. Ezek azonban inkább csak kivételek, a formatervezésiminta-oltalom az esetek többségében a minta szerinti termékben testesül meg. A definíció „*ipari és kézműipari*” termékeket határoz meg, s utóbbi is jelzi, megerősíti, hogy az ipari alkalmazhatóság nem feltétele a védelemnek. Ilyen kézműipari terméként lehet például védeni a divattervezők kollekcióját, illetve az akár egy alkalomra készülő kosztümöket vagy jelmezeket. A védelem költségei miatt azonban ez a gyakorlatban nem jellemző,³⁹ a termékek rövid kifutási ideje miatt ezek a termékek ugyanis inkább a később tárgyalandó, hároméves védelmet biz-

³⁶ 1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról, 1. § (1)

³⁷ 2. § (3)

³⁸ *Pauline Dore: Choices, choices – The European Community's registered and unregistered design right. Copyright World, 2003. május, 18. o.*

³⁹ *Musker i. m. (23), 16. o.*

tosító és regionális (EU-tagállamokra kiterjedő) nem lajstromozott formatervezésimintaltalom alá esnek, amelyet külön jogszabály szabályoz.

Kivétel a törvény „termék” fogalma alól a mikroelektronikai félvezető termék, azaz a csip, amelynek topográfiaja szintén védett, a magyar jogban azonban külön törvény által.⁴⁰ Ez a kivétel nincs azonban nevesítve a törvényben, ám a fentebb már kifejtettek szerint a tisztán funkcionális megvalósításból adódó külső mint kizáró ok lefedi a csipeket is.

A számítógépes program nevesített kivétel a termékfogalom alól. Ennek jogpolitikai indoka, hogy a számítógépes programot a szerzői jogi törvény védi. Az ipar ezen területe azonban jelenleg a forrongás állapotában van, és ez érinti a formatervezésimintaltalmat is. A forrongás oka, hogy a szoftvergyártók nyomására az USA és utóbb az EU is szabadalmat adott programokra. Eddig a program mint mű volt a védelem tárgya, és ez megvédte a másolástól, de nem akadályozta meg azt, hogy másvalaki ugyanazt az eredményt más algoritmussal érje el. A szoftverszabadalom azonban lehetővé teszi, hogy a védelem ne csak a programot, hanem az általa megvalósított és találmányként elismert eredményt illesse meg. Felmerül a kérdés, mi lesz az egyes vizuális effektekkel, amelyeket a program a monitoron megjelenít? Vajon ezek továbbra is a formatervezésimintaltalom védelme alatt maradnak, vagy esetleg az ikonokról is sikerül bizonyítani, hogy valójában találmányok?

III. 1.5. Az összetett termék

„1. § (4) Összetett terméknek minősül az olyan alkotóelemekből álló termék, amelyek eltávolításával a termék szétszedhető és utána újból összeállítható.

5. § (1) Az összetett termék alkotóelemét képező termékre alkalmazott vagy ilyen termékben megtestesülő mintát akkor kell újnak és egyéni jellegűnek tekinteni, ha

a) az alkotóelem az összetett termékbe való beillesztését követően is látható marad az összetett termék rendeltetésszerű használata során; és

b) az alkotóelem látható külső jellegzetességei önmagukban is megfelelnek az újdonság és az egyéni jelleg követelményeinek.

(2) Az (1) bekezdés alkalmazásában rendeltetésszerű használat a fogyasztó, illetve a végső felhasználó részéről történő használat, amely a karbantartást és a javítást nem foglalja magában.”

Azok az alkotóelemek, amelyek a rendeltetésszerű használat során láthatatlanok, nem élveznek védelmet. E kivétel az autópárban bír nagy jelentőséggel, mivel az ún. motorháztető alatti részek (under-the-bonnet parts) piacát ezáltal megnyitja a pótalkatrészgyártók előtt is. Az elv háttérében felfedezhető, hogy a formatervezésimintaltalom eredeti célja a dolgok kinézetének védelme, ami természetesen jelenti a láthatatlan részletek védelmének megvonását.

⁴⁰ 1991. évi XXXIX. törvény a mikroelektronikai félvezető termékek topográfiajának oltalmáról

Musker egy cikkében⁴¹ pontról-pontra elemzi végig e rendelkezést, az általa használt példák igen szemléletesek. Elsőként kiemeli, hogy az összetett termék elemeinek is meg kell felelniük a termék már ismertetett fogalmának. Így egy csípőprotézis nem tekinthető alkotóelemnek, mivel az emberi test nem termék, így annak nem is lehet jogi értelemben része. Ezért a protézis mint egyedi termék mintájára vonatkozó oltalom nem kizárt. Ez azonban vitatható, hiszen a protézis a végső elhelyezés után, azaz a tényleges használat során nem látható, nem tapintható, aligha lehet értelmezni, hogy milyen összbenyomást tesz a végső felhasználójára, azaz a páciensre. Sőt, a később tárgyalandó tisztán funkcionális külső mint kizáró ok is alkalmazhatónak tűnik. Ebből a szempontból a szépsészeti implantátumok megítélése jóval nehezebb, hiszen esetükben egyértelműen hangsúlyosabb az esztétikai kialakítás.

Az összetett termék alkatrészeire szétszedhető majd újra összerakható. Lényeges tehát az alkotóelemek legalább időleges függetlensége egymástól. Az alkatrészek variálhatósága azzal is járhat, hogy némelyikük egyszer látható, máskor nem. A láthatóság nem feltétlenül folyamatosan elvárt követelmény, szellemes példa erre a kakukkos óra, ahol a kakukk, még ha néha várni is kell rá, egyértelműen az összetett termék és emiatt a minta részét képezi.⁴² A láthatóság fogalmának definiálása egyébként is problémás lehet, nem mindegy ugyanis, hogy azon szabad szemmel vagy épp mikroszkóppal történő megtekintést értünk. *Koschtial* szerint a láthatóság jelentése: „szokásos erőfeszítéssel is látható az átlagos megfigyelő számára.”⁴³ Még bonyolultabb a kérdés, ha ugyanaz az alkotórész az egyik termékben elhelyezve látható, míg a másokban nem. Egy számítógép videokártyája legtöbbször el van fedve, de egyes modellekben épp a high-tech dizájn erősítése végett hangsúlyozottan átlátszó borítás mögött helyezik el. Klasszikus példa erre a jól ismert Apple iMac kialakítása, de a PC-k között is egyre gyakrabban látni derengő kék fénnel is megvilágított belső alkatrészeket, hűtőventillátorokat, amelyek azonban más felhasználók kevésbé kitérülő gépházaiban rejtve is elhelyezhetők. Ezek az eszközök a védelem körébe tartoznak.

Érdekes kérdés, hogy lehetnek-e elfogyasztható dolgok az összetett termék alkatrészei. *Musker* a szögbelövő pisztolyhoz kapható szögeket és az írógépekbe vásárolható tintapatronokat említi. Úgy véli, ezek nem alkotórészei a terméknek.

A rendeltetésszerű használat alatt a fogyasztó, illetve a végső felhasználó általi használatot kell érteni. Ez sem mindig egyértelmű, mivel a végső felhasználó nem minden esetben a fogyasztó. Egy pincér inkább végső felhasználója egy kávégépnak, mint a vendég, akinek a kávé felszolgálják. Bizonyos részletek a pincér számára láthatóak, míg a vendég előtt nem. Ezekben a határesetekben a végső felhasználót a termék üzleti célja jelöli ki.

⁴¹ *David Musker*: Hidden Meaning? UK Perspectives on „Invisible in Use” Designs. *European Intellectual Property Review*, 2003. 10. sz., 450–456. o.

⁴² *Ulrike Koschtial*: Design Law: Individual Character, Visibility and Functionality. *International Review of Industrial Property and Copyright Law*, 2005. 3. sz. 311. o.

⁴³ I. m. (42), 310. o.

Pontosítást igényel a használat fogalma is, mivel nem mindig könnyű eldönteni, mi számít rendeltetészerű használatnak, fenntartásnak vagy javításnak. Az utóbbiaknál akkor sem tarthat védelemre igényt a folyamat során láthatóvá váló rész, ha a cselekményt maga a végső felhasználó végzi.

A leírtakat összegezve megállapítható, hogy az összetett termékek szabályozása tele van kérdésekkel. A rendelkezések ugyanis remekül ráillenek az autógyártásra, más iparágak termékeivel kapcsolatban viszont olyan értelmezési nehézségek merülhetnek fel, amelyekkel esetleg a jogalkotó nem számolt. Angliában már publikáltak is egy útmutatót,⁴⁴ amely az összetett termékek dzsungelében igyekszik irányt mutatni a jogkeresők és a jogalkalmazók számára. Valószínűsíthetően a magyar joggyakorlat sem lesz egységes.

⁴⁴ Design Practice Notice, [idézi *Musker* i. m. (41), 450. o.]